

Anastazja Seul
Uniwersytet Zielonogórski

WIZERUNEK JEZUSA CHRYSYTA W ODWOŁANIACH JANA PAWŁA II DO LITERATURY POLSKIEJ

Jan Paweł II był miłośnikiem i znawcą literatury polskiej, a biografowie piszą, że jego zamiłowania literackie kształtowały się od najmłodszych lat¹. Rozwojowi tych zainteresowań sprzyjał klimat domu rodzinnego, atmosfera miasteczka Wadowice, w którym się wychował oraz środowisko szkolne². Wielki wpływ na rozwój jego upodobań literackich wywarło życie parafialne i duszpasterstwo karmelitów bosych. Młody Wojtyła, angażując się w działalność teatru przy parafii, pogłębiał swoje zamiłowanie także do tej literatury, która podejmowała tematykę religijną i patriotyczną. Wiele utworów – lub ich fragmentów – recytował z pamięci, będąc uczniem przedwojennego gimnazjum przygotowującego do matury, potem studentem filologii polskiej i członkiem Teatru Rapsodycznego. Sam też już w okresie młodzieńczym zaczął tworzyć poezję i dramaty, później doskonalili swój warsztat artystyczny³.

¹ G. Weigiel, *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, tł. A. Tarnowska [i in.], Kraków 2000; G. F. Svidercoschi, *Historia Karola Wojtyły*, tł. L. Rodziewicz, Kraków 2002; J. Moskwa, *Droga Karola Wojtyły*, t. 1. *Na tron Apostołów*, Warszawa 2010; M. Burghard, *Wadowicke korzenie Karola Wojtyły*, Wadowice 2013.

² S. Dziedzic, *Romantyk Boży*, Kraków 2014; J. Okoń, *Życiowy profil poety (O drodze twórczej Karola Wojtyły)*, „Znak” 1982, nr 6, s. 556–578; A. Seul, *Dom i mała ojczyzna Karola Wojtyły*, w: *Powrót do domu. Studia i szkice z antropologii i poetyki przestrzeni*, pr. zb. pod red. D. Kulczyckiej i A. Seul, Zielona Góra 2012, s. 175–198.

³ Zob. np. B. Chrzastowska, *Poezja Karola Wojtyły – „sztuką widzenia myśli”*, „Polonistyka” 2001, nr 8, s. 452–459; K. Dybciak, *Literacka i teatralna twórczość Jana Pawła II w przestrzeni interpretacyjnej*, „Ethos” 2007, nr 1–2, s. 286–293; M. Jasińska-Wojtkowska, *Tryptyk Rzymski – poetyckie de dignitate humana Jana Pawła II*, „Ethos” 2003, nr 3–4, s. 440–448; J. Machniak, *Bóg i człowiek w poezjach i dramatach Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Kraków 2007; W. Smaszcz, *Słowo poetyckie Karola Wojtyły*, Warszawa 1998. Zob. też o wpływie Jana Pawła II na literaturę polską: W. Kudyba, *Postać Jana Pawła II we współczesnej poezji polskiej w: Promieniowanie świętości. Jan Paweł II a literatura*, red. K. Dybciak, Kraków 2011, s. 111–120.

Do dzieł polskiej literatury odwoływał się także w swoim późniejszym nauczaniu papieskim⁴. Odwołania te pojawiały się zarówno w wypowiedziach, które kierował do Polaków, jak i w tych, w których zwracał się do całego Kościoła. Papież wykorzystywał je w celach ekspresyjnych, starał się także w ten sposób nawiązać kontakt z rodakami oraz przybliżyć innym narodom wartość literatury „z dalekiego kraju”. Niekiedy wprost traktował literaturę jako *locus theologicus*⁵, podejmując np. tematykę biblijną⁶, dogmatyczną (np. bardzo często mariologiczną⁷), czy tematykę z zakresu teologii moralnej⁸ lub teologii duchowości⁹. Przywoływane przez niego utwory literackie wyrażają językiem arty-

⁴ Zob. aneks w: A. Seul, *Literatura polska w wypowiedziach Jana Pawła II. Sacrum. Prawda. Dobro. Piękno*, Poznań 2014, s. 219–305. W niniejszym artykule korzystam z wyników swoich badań i poszerzam je o nowe aspekty – zwłaszcza teologiczne.

⁵ Termin ten pojawił się w literaturze teologicznej pod koniec XX w. A. Dunajski, *Literatura piękna jako „locus theologicus”*, „Studia Pelplińskie” 1981, nr 12, s. 105–124; J. Szymik, *W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury*, Katowice 1994; J. Szymik, *Problem teologicznego wymiaru dzieła Czesława Miłosza*, Katowice 1995. Szerzej o tym w: *Biblia w twórczości Romana Brandstaettera „Jezus z Nazaretu”*, Zielona Góra 2004 oraz *Jan Chrzciciel – Brat Pustynny według Romana Brandstaettera*, Lublin 2004.

⁶ Np. „Moi drodzy! Ostatnie brawo było przy sercu. Temu nie można się tak bardzo dziwić. Przede wszystkim, że jesteście młodzi, a następnie, wszyscy należycie do tego społeczeństwa, którego największy poeta napisał w swojej młodości: «Miej serce i patrzaj w serce». I myślę, że Mickiewicz, chociaż pisał w duchu swojej epoki romantycznej, jednak nie był daleki od biblijnego znaczenia serca” Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży akademickiej zgromadzonej przed kościołem św. Anny*, (Warszawa, 3 czerwca 1979), p. 2, w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002*, red. J. Poniewierski, Kraków 2006, s. 28. Dalej skrót PDO. [cytat Mickiewicza znajduje się w przypisie oznaczonym gwiazdką].

⁷ Np. „Wprowadzam do skarbcza Kościoła Powszechnego Ofiarę, którą wy tam składacie wobec Tej, «która Jasnej broni Częstochowy»: nową ofiarę dziejów”. Jan Paweł II, *Alla Messa per i 600 anni della Madonna di Jasna Góra* (Castel Gandolfo, 26 sierpnia 1982), w: *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, Libreria Editrice Vaticana 1982, V, cz. 3, s. 300. Dalej skrót IGPII.

⁸ Np. „Wolność jest dana człowiekowi od Boga jako miara jego godności. Jednakże jest mu ona równocześnie zadana. «Wolność nie jest ulgą, lecz trudem wielkości» — jak się wyraża poeta (Leopold Staff, *Oto twa pieśń*). Wolności bowiem może człowiek używać dobrze lub źle. Może przez nią budować lub niszczyć”. Jan Paweł II, *Przemówienie do polskich pielgrzymów w Castel Gandolfo. Wolność nie jest ulgą, lecz trudem wielkości* (Włochy, Castel Gandolfo, 26 sierpnia 1990), w: *Drogowskazy dla Polaków Ojca Świętego Jana Pawła II*, tom I. *Najważniejsze przemówienia w wypowiedziach (poza pielgrzymkami)*, red. i oprac. M. Czekański, Kraków 1999, s. 454.

⁹ Np. „Piękno tych świątyń odpowiada pięknu Tatr i jest odbłaskiem tego samego piękna, o którym mówią słowa Wincentego Pola wypisane na krzyżu w Dolinie Kościeliskiej: «I nic nad Boga»”. Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. i konsekracji kościoła Matki Bożej Fatimskiej* (Zakopane, 7 czerwca 1997), p. 2, PDO, s. 956.

stycznym te zagadnienia, które nauki teologiczne przedstawiają językiem dyskursywnym.

Jan Paweł II, mówiąc o Jezusie, cytował genologicznie zróżnicowane utwory: przywoływał zarówno epikę, jak i lirykę; korzystał z epistolografii i sentencji poetyckich, cytował pieśni religijne. Przywoływał zarówno noblistę (Henryk Sienkiewicz), innych autorów reprezentatywnych dla polskiej kultury (Adam Mickiewicz, Cyprian Norwid), a także mniej znaną autorkę emigracyjną (Maria Winowska).

Fragmenty z papieskich wypowiedzi, w których znajduje się odniesienie chrystologiczne, uporządkowane zostały według problematyki teologicznej.

W niniejszym opracowaniu zostały uwzględnione wszystkie papieskie oficjalne wypowiedzi opublikowane w watykańskiej edycji nauczania papieskiego z lat 1978 do 2005, a więc z okresu pontyfikatu Jana Pawła II. Nauczanie to obejmuje 27 tomów¹⁰. Korzystam także z polskich wypowiedzi Jana Pawła II zamieszczonych w opracowaniu pallotyńów¹¹ i wydawnictwa „M”¹², cytuję wypowiedzi opublikowane w zbiorze wydanym przez „Znak” (PDO), a także zamieszczone w „L’Osservatore Romano” (wersja polska).

Tematyka inkarnacyjna

Termin inkarnacja odnosi się w teologii dogmatycznej do Wcielenia Syna Bożego. Dokonało się ono w chwili zwiastowania, gdy Maryja wyraziła zgodę na Boże Macierzyństwo, mówiąc: „Niech mi się stanie według Twego słowa” (Łk 1, 38)¹³. Tajemnica Wcielenia objawiła się w noc Bożego Narodzenia, a jej

¹⁰ Cytaty z nauczania papieskiego za wydaniem watykańskim: skrót IGPII, po którym cyfra rzymska oznaczająca nr tomu oraz arabska wskazująca na część tomu (dotyczy 55 tomów, które mają więcej niż 1 wolumen). Tam, gdzie zaznaczone zostały poszczególne passusy wypowiedzi, stosuję skrót „p”.

¹¹ *Nauczanie Papieskie*, przyg. do druku E. Weron, A. Jaroch, Poznań – Warszawa 1978–1986. Wydanie to obejmuje tylko pierwszych 9 lat pontyfikatu Jana Pawła II (tomy 1–9), dalej skrót: NP II, 1.

¹² Jan Paweł II, *Dziela zebrane*, Kraków 2007; dalej skrót: DZ.

¹³ Wszystkie odwołania biblijne podaje za Biblią Tysiąclecia. Boże Macierzyństwo jako prawda wiary została wyrażona przez Ojców Kościoła w tytule *Theotokos* – „Bogarodzica”. Oni to już w pierwszych wiekach chrześcijaństwa określili relację Maryi do Jezusa, która dała podstawę dla pierwszego dogmatu maryjnego uznającego Boże Macierzyństwo. Odróżniali oni termin *Christotokos* (Rodzicielka Chrystusa) od terminu *Theotokos* (Rodzicielka Boga). Sobór Efeski (r. 431) i obecny na nim papież Celestyn I opowiedział się za tym drugim terminem uznawszy, iż w jednej Osobie (zrodzonej przez Maryję) są połączone dwie natury: boska i ludzka. Maryja jest więc czczona jako Matka Boga dlatego, że Bóg w Jezusie Chrystusie stał się ludzkim niemowlęciem, które urodziła Maryja

świadkami byli zarówno prości pasterze z Betlejem, jak i mędrcy, którzy przybyli później ze Wschodu. Tekstami poetyckimi, które podejmują tematykę dotyczącą Wcielenia Syna Bożego, a w konsekwencji Bożego Narodzenia są bez wątplenia kolędy.

Wielokrotnie słowa zaczerpnięte z pieśni bożonarodzeniowych czynił papież słowami swej modlitwy. Wyznawał w ten sposób wiarę całego Kościoła, a więc i swoją: że Druga Osoba Trójcy Świętej przyjęła ludzką naturę w Osobie Jezusa narodzonego w określonym historycznie miejscu i czasie (Betlejem za panowania cesarza Augusta). Papież wykorzystuje w swej apostrofie skierowanej do Jezusa archaiczną formę *Pan niebiosów* Franciszka Karpińskiego¹⁴, która podnosi walory artystyczne tekstu, ale także wskazuje na bóstwo Jezusa, gdyż wykorzystuje termin, odnoszący się do Boga *Pan nieba*: „Chryste, który rodzisz się wśród nocnej ciszy, kiedy moc truchleje, Panie niebiosów, który leżysz obnażony w betlejemskiej stajni, przyjmij naszą wspólną wigilijną modlitwę”¹⁵. Pojawiają się tu dwa biblijne określenia Nowonarodzonego: *Chrystus* i *Pan niebiosów*. Grecki termin *Chrystus* jest tłumaczeniem z języka hebrajskiego i oznacza ‘namaszczony’. Wskazuje na osobę namaszczonej olejem, a przez ten symboliczny gest wyznaczoną do szczególnych zadań. W Starym Testamencie namaszczeni byli królowie, kapłani i prorocy. Ich posłannictwo zapowiadało przyjście Mesjasza, który będzie namaszczone Duchem Świętym. Słowo *Chryste* użyte przez papieża podkreśla mesjańską godność Jezusa jako Króla, Proroka i Kapłana¹⁶. Natomiast określenie *Pan nieba/ Pan niebiosów* występuje w Księdze Tobiasza (np. 1,7; 7,12; 7,16) i podkreśla wszechmoc Boga, któremu są poddane wszelkie potęgi ponadziemskie. Zauważalne kryptocytaty z dwóch popularnych w Polsce kolęd *Wśród nocnej ciszy* oraz *Bóg się rodzi* spełniają funkcję ekspresywną, a dodatkowo, poprzez odniesienie do melodii, utrzymują wypowiedź w podniosłym nastroju, który odpowiada atmosferze świątecznej.

Najczęściej w kontekście literackiego wizerunku Jezusa papież cytował F. Karpińskiego *Pieśń o Narodzeniu Pańskim*, utwór z okresu oświecenia. Jest

w Betlejem. Termin Matka Boża (gr. *Theometer*, łac. *Mater Dei*) wprowadził św. Ambroży, jeden z czterech doktorów Kościoła Zachodniego, biskup Mediolanu (340–396). Zob. F. Drączkowski, *Patologia*, Pelplin 1988, s. 290, 379, 426; S. Napiórkowski, *Maryja. III. W nauczaniu Kościoła*, w: *Encyklopedia Katolicka*, red. S. Wilk [i in.], Lublin 2008, t. 12, kol. 14–17 (dalej skrót EK); C. Bartnik, *Efeski sobór*, EK, IV, kol. 670–676; J. Kuczyńska-Mędrak, *Ambroży*, EK, I, kol. 411–416.

¹⁴ F. Karpiński, *Pieśń o Narodzeniu Pańskim*, w: tegoż, *Pieśni nabożne*, Supraśl 1792, s. 4–6.

¹⁵ Jan Paweł II, *Alla comunità polacca di Roma e del Lazio per la presentazione degli auguri* (Watykan, 24 grudnia 1993), IGPII XVI, s. 1540.

¹⁶ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, nr 436. W dalszej części artykułu stosuję skrót KKK.

on do dziś śpiewany w okresie Bożego Narodzenia jako kolęda *Bóg się rodzi*¹⁷. Słowa tego wiersza papież kieruje do całego Kościoła powszechnego, np. w roku 1996: najpierw podczas liturgii w noc Bożego Narodzenia, a następnie podczas błogosławieństwa *Urbi et orbi*. Podczas pasterki wyjaśnia, że Bóg, stając się Człowiekiem, otworzył przed ludzkością nieskończoną, Boską perspektywę¹⁸, a nazajutrz dodaje, że „Boże Narodzenie to tajemnica łaski, którą mamy kontemplanować; Boże Narodzenie to niezwykle wydarzenie, którym mamy się dzielić. Jakże wymownie źródło dzisiejszej radości opiewa słowami pełnymi zdumienia polska kolęda”¹⁹. Papież łączy w tych słowach wymiar ponadnaturalny z naturalnym: Boży dar łaski i odpowiedź człowieka pełną kontemplatywnego zachwyta, a następnie cytuje pierwszą zwrotkę *Pieśni o Narodzeniu Pańskim*.

Jan Paweł II kilkakrotnie zwraca uwagę na teologiczną wymowę tej kolędy i podkreśla, że pieśń ta nie tylko oddaje świąteczny nastrój, lecz przede wszystkim ma wartość mistagogiczną, wprowadza człowieka w dzieło zbawienia, które objawia pokorę Boga przyjmującego ludzką naturę. Bóg bowiem – jak mówi papież – „stał się człowiekiem dla naszego zbawienia”²⁰. Jan Paweł II posłużył się tu kryptocytatem początkowego i końcowego fragmentu czwartej prawdy wiary z katechizmu²¹, która najpierw mówi o Wcieleniu Syna Bożego, a następnie wskazuje, w jakim celu Bóg stał się Człowiekiem. Przywołanie nauczania katechizmu w kontekście prawd biblijnych (por. Łk 2,1–18; Mt 2,1) ukazuje, że papież, jako przedstawiciel Kościoła rzymskokatolickiego, czerpał z obu źródeł Objawienia: Biblii i Tradycji.

¹⁷ Szerzej o tym: A. Seul, *Literatura polska w wypowiedziach Jana Pawła II skierowanych do Kościoła powszechnego*, w: *Zostawił w nas ślad*, red. J. Chyła, T. Huzarek, I. Smagliński, Pelplin 2014, s. 42–63.

¹⁸ Do wszystkich uczestników liturgicznego spotkania zwraca się słowami pierwszej zwrotki przetłumaczonymi na język włoski: „«Nasce Dio, la potenza umana resta sbigottita, il Signore dei cieli si spoglia! Il fuoco si smorza, il fulgore si vela, l'Infinito si pone configi»”. Al tempo stesso, in questa notte si dilatano i confini dell'esistenza umana. Il Figlio di Dio, assumendo i limiti dell'uomo, dischiude davanti a noi la prospettiva dell'infinito di Dio”. Jan Paweł II, *L'omelia durante la Messa «in nocte sancta» celebrata nella basilica Vaticana*, (Watykan, 24 grudnia 1996) IGPII XIX, 2, s.1080 .

¹⁹ Jan Paweł II, *Orędzie „Urbi et orbi” z 25 XII 1996 r. Bóg staje się Człowiekiem dla każdego*. (Watykan), w: *DZ*, t. 5, s. 181–182.

²⁰ „Drodzy Bracia i Siostry, dobrze jest nam znana ta piękna kolęda, napisana przez Franciszka Karpińskiego. Oddaje ona w sposób bardzo głęboki nastrój Bożego Narodzenia i wprowadza w tajemnicę wydarzeń, których świadkiem była noc betlejemską, kiedy to nieogarniony Bóg zniżył się ku stworzeniu, przyjął ludzką naturę i stał się człowiekiem dla naszego zbawienia”. Jan Paweł II, *Verso il Grande Giubileo. Udienna generale. In polacco*, (Watykan 22 grudnia 1999) IGPII XXII, 1, s. 1242.

²¹ „Syn Boży stał się Człowiekiem i umarł na krzyżu dla naszego zbawienia”. Jest to czwarta z sześciu głównych prawd wiary. Zob. T. Sinka, *Modlitewnik*, Kraków 1999, s. 6.

Jan Paweł II podczas przemówienia w 1990 r. również wykorzystał tekst poetycki F. Karpińskiego, opatrzywszy go komentarzem teologicznym, w którym odwołuje się do zapisów nowotestamentowych:

Do wszystkich wyciągamy rękę z wigilijnym opłatkiem. Z wszystkimi razem podejmujemy kolędową pieśń *Bóg się rodzi*. Kolęda ta, napisana przez znakomitego osiemnastowiecznego poetę, w szczególny sposób wprowadza nas w klimat Bosko-ludzkiej tajemnicy. Jest to zarazem «nowy początek» dziejów człowieka – Nowe Przymierze, które trwa i jest wieczne²².

Jan Paweł II nawiązuje do nauczania św. Pawła, gdy mówi, że inkarnacja Syna Bożego stanowi swoisty „nowy początek” dziejów człowieka, gdyż jest początkiem Nowego Przymierza. Przymierze to wykracza poza ramy jednego tylko narodu, gdyż Bóg w Chrystusie zaprasza do przyjaźni ze sobą każdego człowieka bez wyjątku: ludzi wszystkich ras, kultur, narodów, języków i pokoleń. Owocem przystąpienia do przymierza i wytrwania w nim jest pełnia życia w wiecznej wspólnocie z Bogiem i bliźnimi.

Motyw Wcielenia pojawia także się w dystychu Mickiewicza pt. *Boże Narodzenie*, który papież cytuje podczas modlitwy do Pani Jasnogórskiej w Bazylice św. Pawła za Murami w styczniu 1983 r.²³ Przywołany dystych Mickiewicza znacznie oddziałuje na adresata pięknem poetyckiego słowa i w ten sposób wzmacnia teologiczne przesłanie Ojca Świętego. Słowa wieszczka poprzedza papieska parafraza wersetu, który w zapisie kanonicznym brzmi: „bo gdy przyjęliście słowo Boże, usłyszane od nas, przyjęliście je nie jako słowo ludzkie, ale – jak jest naprawdę jako słowo Boga, który działa w was wierzących” (1 Tes 2, 13). Apostoł Narodów, pisząc o przyjęciu słowa, ma na uwadze przyjęcie prawdy głoszonej przez uczniów Jezusa i Ewangelistów, a więc umieszcza powyższe zdanie w kontekście ewangelizacyjnym.

Jan Paweł II, odwołując się do tego samego wersetu biblijnego, zwraca uwagę na to, że sam Bóg działa w życiu ludzi, którzy Mu uwierzyli, a zdanie zaczerpnięte z *Corpus Paulinum* umieszcza w innym kontekście. Słowa św. Pawła odnosi do tajemnicy Wcielenia i akcentuje wagę odpowiedzi człowieka na tę prawdę wiary. Czyni ze słów apostoła wezwanie, które wypowiedza Maryja, szczególnie czczona jako Boża Rodzicielka w liturgicznym okresie Bożego

²² Jan Paweł II, *Alla comunità polacca durante lo scambio degli auguri Natalizi* (Watykan, 22 grudnia 1990), IGPII XIII, 2, s. 1715.

²³ Jan Paweł II, *Udienza generale. Preghiera alla Madonna di Jasna Góra* (Rzym, Bazylika św. Pawła za Murami, 26 stycznia 1983), IGPII VI, 1 s. 250. Por. tenże, *Modlitwa do Madonny z Jasnej Góry* (Rzym, Bazylika św. Pawła za Murami, 25 stycznia [sic!] 1983), NP VI, 1, s. 113.

Narodzenia: „Przyjmijcie to Słowo, nie jako słowo ludzkie, ale – jak jest naprawdę jako Słowo Boga, który działa w was wierzących». Tak zdajesz się mówić do nas Ty, Matko²⁴. Jan Paweł II wyraża w ten sposób pragnienie Maryi, aby Słowo zostało przyjęte przez wszystkich. Ortograficzny zapis wyrazu „Słowo” – wielką literą – wskazuje na odwieczny Logos – Słowo, które Ciałem się stało (J 1, 14). O Nim mówi Jan Paweł II: „Słowo Bożego Narodzenia, które na przestrzeni całych stuleci rozbrzmiewało i nadal rozbrzmiewa w naszych polskich kolędach²⁵. Dopiero na tak zarysowanym tle teologicznym i odwołaniu do kultury narodowej pojawia się cytat z utworu romantycznego wieszczka, w którym obecny jest temat żywej wiary widocznej w ludzkiej codzienności: „Napisał Mickiewicz: «Wierzysz, że Bóg się zrodził w betlejemskim żłobie, lecz biada ci, jeżeli nie zrodził się w tobie»²⁶. Epigramat ten – w interpretacji Jana Pawła II – stanowi zachętę do osobistego przyjęcia Boga, który przyszedł w ludzkiej naturze. Papież wykorzystuje siłę ekspresji artystycznego słowa, aby poruszyć serca słuchaczy. A. Mickiewicz posłużył się dystychem, wykorzystał rymy (dokładne, żeńskie, a więc i akcent paroksytoniczny), aby treść pobudzającą do refleksji podać w formie skondensowanej, zachowując zwięzłość semantyczną i materialną. Dzięki temu krótka forma epigramatu podporządkowana została celom dydaktycznym, aby głoszone w ten sposób religijne prawdy zostały zapamiętane przez odbiorców²⁷.

Warto w tym miejscu przywołać opinię literaturoznawcy, Wacława Borowego, który pisząc o wpływie Angelusa Silesiusa (Anioła Ślązaka) na Mickiewicza, zauważa kontrast między ich tekstami, zaś powadze i spokojowi, jaki emanuje z Mickiewiczowskiego dwuwiersu przeciwstawia przesadę i bezwzględność słów Silesiusa, który grozi czytelnikowi nieskończoną nigdy karą²⁸. Niemiecki poeta w wierszu *In dir muss Gott geboren werden*, napisał:

Wird Christus tausendmal zu Bethlehem geboren
Und nicht in dir: du bleibst noch ewiglich weboren

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, zob. też: A. Mickiewicz, *Boże Narodzenie*, [Zdania i uwagi z dzieł Jakuba Bema, Anioła Ślązaka (*Angelus Silesius*) i Sę [*sic!*] Martena], w: tenże, *Dziela*. t. 1, oprac. C. Zgorzelski, Warszawa 1993, s. 382.

²⁷ A. Wieleczonek, *Świadectwa – ślady – znaki. Lapidarium jako strategia formy*, Kielce 2010, s. 46–47.

²⁸ „Odpowiednik [epigramatu Mickiewicza] u Anioła Ślązaka (I,61) nosi tytuł *In dir muss Gott geboren werden*. Od spokoju Mickiewiczowskiego odbija jaskrawo jednak hiperboliczność i bezwzględność oryginału, który zapowiada swojemu czytelnikowi wieczystą karę, choćby Chrystus «tysiąc razy» przyszedł na świat”. W. Borowy, *Drobiazgi Mickiewiczowskie*, „Pamiętnik Literacki” 1948, z 2, s. 393–394.

[Choćby Chrystus narodził się tysiąc razy w Betlejem
A nie narodził się w tobie – ty na wieki będziesz potępiony]²⁹.

Odczytując dwa cytaty przywołane przez papieża: św. Pawła i Adama Mickiewicza, a także biorąc pod uwagę treść sentencji, która stanowiła inspirację dla naszego wieszacza, warto dostrzec swoistą gradację: werset biblijny zawiera tylko aspekt pozytywny, jest zachętą do tego, by człowiek przyjął Boże Słowo. Dystych Adama Mickiewicza zawiera przestrożę, wyrażoną niczym biblijne „biada”. Jest ona skierowana do tych, którzy nie przyjmują Słowa, a więc nie pozwalają Bogu, aby „narodził się” w ich sercach. Natomiast w cytacie Angelusa Silesiusa przestroga ta zostaje skonkretyzowana: poeta ze Śląska zapowiada, że człowiek, w którego sercu nie będzie miejsca dla Boga, skazany jest na potępienie, choćby Chrystus „tysiąc razy” przyszedł na świat w Betlejem.

Literacki obraz Jezusa w tajemnicy Wcielenia i narodzenia, jaki rysuje przed naszymi oczyma papież, zawiera pewne treści teologiczne. Pierwszą z nich jest odwieczne istnienie Słowa (Logos), które jest Bogiem. Cytowane utwory podkreślają Jego pokorę, przejawiającą się w tym, że Logos, pozostając w naturze Boga, przyjmuje jednocześnie naturę ludzką z jej ograniczeniami. Znakiem uniznienia Boga był także fakt, że został On położony „w betlejemskim żłobie”. Połączenie dwóch natur, boskiej i ludzkiej, w jednej Osobie Jezusa jest tajemnicą³⁰, przez którą Bóg umożliwił każdemu człowiekowi udział w Jego Boskiej naturze. Wraz z przyjściem Boga na świat, truchleją moce piekielne, gdyż ubogi, Jezus malusienki, który leży w żłobie, jest Panem i Bogiem. Przyszedł na ziemię, aby odebrać szatanowi tę władzę, jaką mu człowiek dał przez grzech pierworodny i później wszystkie inne grzechy. Papież zwraca uwagę na misterium Inkarnacji Słowa, które stało się Człowiekiem, aby każdemu człowiekowi przywrócić utraconą godność. Podkreśla potrzebę osobistej odpowiedzi na Miłość, którą w ten sposób Bóg wyznał człowiekowi.

Chrystus wobec tajemnicy krzyża

Papież, odwołując się do literatury pięknej, podejmuje także tematykę pasyjną. Już w dniu ingresu na stolicę Piotrową przywołał utwór polskiego laureata Nagrody Nobla, kiedy przemawiał do zgromadzonych:

²⁹ Cytat w języku niemieckim podaję za W. Borowym, tamże, s. 394, tłum. Z. Stojanowski – Han.

³⁰ Zob. KKK nr 464; S. J. Stasiak, R. Zawila, *ABC teologii dogmatycznej. Notatki z wykładów ks. prof. Romana E. Rogowskiego*, Oleśnica – Wrocław 1993, s. 93–97. J. Ratzinger, *Jezus Chrystus*, w: tegoż, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, tłum. Z. Włodkowska, Kraków 1970, s. 145–273.

Według dawnej tradycji, która znalazła także wspaniały wyraz literacki w powieści Henryka Sienkiewicza, w czasie przesładowania za Nerona Piotr chciał opuścić Rzym. Ale wkroczył Pan: wyszedł mu naprzeciw. Piotr zwrócił się do niego pytając: *Quo vadis Domine?* (Dokąd idziesz Panie?). A Pan odpowiedział mu natychmiast: „Idę do Rzymu, by Mnie ukrzyżowano po raz drugi”. Piotr powrócił do Rzymu i pozostał tutaj aż do swego ukrzyżowania. Tak, Bracia i Siostry! Rzym jest stolicą Piotrową³¹.

Papież nie cytuje dosłownie słów noblisty, lecz to, co mówi, wyraźnie nawiązuje do powieści. Scenę spotkania Piotra z Jezusem przedstawił Sienkiewicz pod koniec ostatniego tomu powieści. Ukazał w niej najpierw Piotra z towarzyszącym mu chłopcem Nazariuszem, gdy opuszczali wczesnym rankiem Rzym, a następnie wizję blasku słonecznego, z którego wyłoniła się postać Chrystusa. Nazariusz widział tylko Piotra, a ten „przypadł głową do ziemi, jakby całował czyjeś stopy”. Sienkiewicz, ukazawszy gesty pierwszego następcy Chrystusa, pisze: „Długo trwało milczenie, po czym w ciszy ozwały się przerywane łkaniem słowa starca: – *Quo vadis Domine?* I nie słyszał odpowiedzi Nazariusz, lecz do uszu Piotrowych doszedł smutny i słodki, który rzekł: – Gdy ty opuszczasz lud mój, do Rzymu idę, by mnie ukrzyżowano raz wtóry³²”.

Ten literacki obraz spotkania Jezusa z Piotrem nawiązuje do legendy, którą opowiedział Sienkiewiczowi jego przyjaciel, artysta malarz Henryk Siemiradzki, gdy zwiedzał z nim kapliczkę „*Quo vadis Domine?*” wzniesioną przy Via Appia Antica³³. Wizerunek Jezusa, jaki przedstawia legenda, a za nią polski prozaik, oddaje teologiczną prawdę o Miłości Ukrzyżowanej, dlatego można w słowach „Idę do Rzymu, by Mnie ukrzyżowano po raz drugi”, dostrzec znak takiej ofiarnej miłości, której nic nie powstrzyma. Sienkiewicz zdaje się przekonywać, iż miłość Jezusa przekracza granicę cierpienia i granicę poniżenia oraz haniebnej śmierci.

Warto zauważyć, że w słowach Jana Pawła II, odsyłających słuchaczy do *Quo vadis*, brakuje początku zdania, które w powieści Sienkiewicza skierował Jezus do Piotra: „Gdy ty opuszczasz lud mój, do Rzymu idę [...]”. W słowach tych pobrzmiwa echo skargi czy też nagany: Piotr nie spełnił swego posłannictwa, gdyż wobec prześladowań ucieka z Rzymu. Jan Paweł II pomijając te słowa, koncentruje uwagę słuchaczy na Bogu, który przebacza całkowicie, nie czyni wyrzutów, nie udowadnia swoich racji, lecz ocala to, co zginęło, płacąc cenę własnej śmierci.

³¹ Jan Paweł II, *Na rozpoczęcie pontyfikatu* (Watykan, 22 października 1978), NP 1, s. 14.

³² H. Sienkiewicz, *Quo vadis*, oprac. T. Żabski, t. 3, Wrocław 2002, s. 664.

³³ T. Żabski, *Wstęp*, w: H. Sienkiewicz, *Quo vadis...*, s. XV.

Wizerunek Jezusa, jaki wyłania się z papieskiego przypomnienia *Quo vadis* to obraz Jezusa gotowego ofiarować swoje życie jeszcze raz za grzeszników. Legendarna i literacka kreacja Jezusa idącego do Rzymu, aby ponownie umrzeć, jest nośnikiem prawd teologicznych, akcentuje bowiem wymowę słów zapisanych przez Jana Ewangelistę: „do końca ich umiłował” (por. J 13,1), ukazuje Jezusa zdolnego do absolutnego wyniszczenia – kenozy krzyża (Flp 2,6–11), aby tylko każdy człowiek mógł być szczęśliwy w wieczności.

Chrystus pozwalający swoim uczniom doświadczyć tajemnicy krzyża

W wywiadzie, który opublikował Vittorio Messori w połowie lat 90. ubiegłego stulecia³⁴, a później w Wielki Piątek Roku Jubileuszowego podczas Drogi Krzyżowej³⁵, Jan Paweł II przywołuje słowa zaczerpnięte z epistolografii Norwida i następnie dwukrotnie zapisane w *Promethidionie*³⁶. W liście do Józefa Bohdana Zaleskiego z dnia 6 stycznia 1851 roku, Norwid umieszcza zdanie o krzyżu: „Ba... gdyby tu nie z krzyżem Zbawiciela za sobą, ale ze swoim za Zbawicielem szło się”³⁷. Poeta zapisuje te słowa, dzieląc się ze swoim przyjacielem, poetą, uczestnikiem powstania z 1831 osobistymi refleksjami na temat sensu twórczego wysiłku i związku cierpienia z budowaniem Królestwa Niebieskiego. Odpowiedzi na swe rozterki szukał w krzyżu Jezusa, a w dalszej części listu zapisał retoryczne pytanie: „Ale gdzież to dziś uczą, że połowa umiejętności – krzyża swojego szukać, a druga połowa – nieść go za Zbawicielem ina grobie swym stawić?”³⁸.

³⁴ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messoriego*, Lublin 1994, s. 173.

³⁵ Papież mówi po włosku, odwołując się do polskiego poety: „Cyprian Norwid ha scritto: «Non dietro a se stessi con la croce del Salvatore, ma dietro al Salvatore con la propria croce»”. Jan Paweł II, *La via crucis al Colosseo [Settima stazione. Gesù cade per la seconda volta]*, (Rzym, 21 kwietnia 2000) IGPII XXIII, 1, s. 643.

³⁶ *Promethidion, rzecz o dwóch dialogach z epilogiem* datowany jest na wigilię 1851 r. Słowa cytowane przez papieża pojawiają się dwukrotnie w tym utworze: w podtytułach części *Bogumił* oraz w przedostatnim zdaniu *Epilogu*: „Nie za sobą z krzyżem Zbawiciela, ale za Zbawicielem z krzyżem swoim: ta jest zasada wszechharmonii społecznej w Chrześcijaństwie (...)”, por. „Nie z krzyżem Zbawiciela za sobą – z krzyżem swoim za Zbawicielem idąc – uważałam za powinność dać głos w piśmie tym objętym (...)”, w: C. Norwid, *Pisma wszystkie*, zebrał, tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył J.W. Gomulicki, t. 3. *Poematy*, Warszawa 1971, s. 431 i 471.

³⁷ C. Norwid, *List do Józefa Bohdana Zaleskiego, Paryż 6 stycznia 1851*, w: tenże, *Pisma wszystkie...*, s. 121.

³⁸ Tamże.

Jan Paweł II wykorzystuje przemyślenia Norwida w swym rozważaniu pasyjnym i podkreśla wartość cierpienia przeżywanego w zjednoczeniu z Chrystusem. Modlitewna refleksja papieża przy stacji upamiętniającej drugi upadek pod ciężarem krzyża, wskazuje na Chrystusa, który powstaje z upadku i do takiej postawy zachęca swoich wyznawców. Papież obdarza słowa Norwida znaczącym komentarzem. Stwierdza, że zdanie to jest maksymalnie krótkie, ale mówi wiele, wyjaśnia bowiem, w jakim sensie chrześcijaństwo jest religią krzyża³⁹. Człowiek, idąc przez życie, spotyka Chrystusa niosącego krzyż, a Chrystus, idąc na Kalwarię, spotyka tam każdego człowieka i głosi mu Dobrą Nowinę, także przez swoje upadki⁴⁰.

Natomiast w wywiadzie *Przekroczyć próg nadziei*⁴¹, odnosząc się do tego cytatu, papież stwierdza, że Cyprian Norwid „tak określał najgłębszą zasadę chrześcijańskiej egzystencji” i wnioskuje:

Istnieją więc wszystkie racje po temu, ażeby prawdę o Krzyżu nazwać Dobrą Nowiną⁴². Zbigniew Sudolski, komentując te słowa, zauważa, że Norwid „odnajduje sens cierpienia w tajemnicy Odkupienia, w której każdy człowiek ma swój udział i każdy też wezwany jest do uczestnictwa w tym cierpieniu⁴³.

Jezus przedstawiony przez papieża w kontekście powyższego odwołania do słów Norwida, to ktoś, kto nadaje sens ludzkiemu cierpieniu, wspomaga człowieka w trudach i udrękach jego życia. Krzyż Chrystusa, który „stał się bramą”,

³⁹ “Massima breve, ma che dice moltissimo. Spiega in quale senso il cristianesimo sia la religione della croce”. [Maksyma krótka, ale mówi wiele. Wyjaśnia, w jakim sensie chrześcijaństwo jest religią krzyża, tł. Z. Stojanowski-Han.] Jan Paweł II, *La via crucis al Coloseo* [*Settima stazione. Gesù cade per la seconda volta*], IGPII XXIII, 1, s. 643

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Na temat szczególnego charakteru tego wywiadu, jego genezy i treści zob. A. Seul, *Z Janem Pawłem II przekroczyć próg nadziei. Genologiczne poszukiwania: między wywiadem, ankieta i rozmową*, w: *Korowód idei i metod*; prace na jubileusz Prof. Czesława P. Dutki i Zakładu Teorii Literatury, red. nauk. G. Kubski, M. Mikołajczak, Zielona Góra, 2006, s. 301–320.

⁴² Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messoriego*, Lublin 1994, s. 163.

⁴³ Z. Sudolski, *Aspekty religijne epistolografii polskiej XIX i XX wieku. Krasieński – Norwid – Liebert*, w: *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska – Wojtkowska, K. Dybciak, Lublin 1998, s. 133. Literaturoznawca, kontynuując swą myśl, stwierdza: „Tak głębokiemu rozumieniu przez poetę «cierpienia przewyższonego miłością» przeczy niestety ówczesna rzeczywistość (...). Norwid widzi całą powierzchowność polskiej religijności, która przez swą płytkość i słabość nie potrafi przeciwstawić zaborcy swej sily moralnej”.

jest w oczach Norwida bezcenną wartością: „on nadaje sens, objaśnia powołanie i obowiązek, sztukę i marzenie, czas i historię, jednostkę ludzką i cywilizację”⁴⁴.

Takie postrzeganie tajemnicy krzyża jest również bliskie Janowi Pawłowi II, o czym pisze np. w katechezach na temat Jezusa Chrystusa, które wygłaszał do wiernych⁴⁵. Szczególny udział w krzyżu Chrystusa mają ludzie chorzy, cierpiący, do których wielokrotnie zwracał się ze słowem nadziei, a w *Salvifici doloris* napisał:

cierpienie zostało związane z miłością, o jakiej mówił Chrystus Nikodemowi, z tą miłością, która tworzy dobro, wyprowadzając je również ze zła, wyprowadzając poprzez cierpienie, tak jak najwyższe dobro Odkupienia świata zostało wyprowadzone z Krzyża Chrystusa i stale z niego bierze swój początek (...). W nim też musimy postawić na nowo pytanie o sens cierpienia i odczytać do końca odpowiedź na to pytanie⁴⁶.

Jezus, Król Miłosierdzia

Posłannictwo Bożego Miłosierdzia, o którym nauczał papież już u progu swego pontyfikatu⁴⁷, znajduje swój wyraz w katechezie poświęconej analizie psalmu 51, podczas której papież cytuje fragment biograficznej powieści poświęconej posłannictwu św. Faustyny Kowalskiej. Tytuł: *Ikona Chrystusa Miłosiernego*, pod jakim została opublikowana powieść Marii Winowskiej, polskiej autorki żyjącej na emigracji⁴⁸, wskazuje na wizerunek Jezusa namalowany według

⁴⁴ S. Cieślak, *Sylwetka duchowa Cypriana Norwida (1821–1883)*, Warszawa 2013, s. 29.

⁴⁵ Oto fragment jednej z nich: „Jezus Chrystus odkupił ludzkość, przyjmując krzyż i śmierć «za wszystkich», to ta Chrystusowa solidarność z każdym człowiekiem zawiera w sobie równocześnie najpotężniejsze wezwanie do solidarnego współdziałania z Nim w dziele odkupienia (...). Taka jest nade wszystko wymowa Chrystusowego krzyża”. Jan Paweł II, *Chrystus jest ofiarą przebłądną «za grzechy całego świata»* p. 10 (Watykan, 26 października 1988), DZ, t. 6, s. 975.

⁴⁶ Jan Paweł II, *Salvifici doloris. List apostolski o chrześcijańskim sensie ludzkiego cierpienia* (Watykan, 11 lutego 1984), nr 18.

⁴⁷ Jan Paweł II, *Dives in Misericordia. Encyklika o Bożym Miłosierdziu* (Watykan, 30 listopada 1980)

⁴⁸ Autor francuskojęzycznego wydania biografii Marii Winowskiej zauważa, że niekiedy wydawała ona tę samą książkę pod różnymi tytułami i jako przykład podaje *Prawo do Miłosierdzia*, pisząc: „Parfois, M. Winowska publia le même livre en lui donnant un titre différent, p.ex. (...) *Droit à la Misericorde* (1958) sera publié, à nouveau sous le titre: *Ikone du Christ Miséricordieux* (1973)”. A. Gouda, *Maria Winowska. Aux sources de l'hagiographie du XX-ème siècle*, Marki (Struga) 2003, s. 116. Papież korzystał w włoskiego przekładu M. Winowska, *L'icona dell'Amore misericordioso. Il messaggio di suor Faustina*, Roma 1982.

wizji, którą otrzymała św. Faustyna dnia 22 lutego 1931 roku⁴⁹. Papież poprzedza cytat z książki o św. Faustynie swymi słowami o tajemnicy ludzkiego grzechu i zarazem bogactwie Bożego Miłosierdzia, jakie okazuje się w łasce przebaczenia⁵⁰. Najpierw ukazuje grzech jako wolny wybór człowieka, który zwraca się przeciwko Bogu: „Przeciwko tobie samemu zgrzeszyłem, uczyniłem, co złe jest przed Tobą” (Ps 51[50],6). Później przedstawia człowieka, który uznaje swoją winę i prosi o to, by Bóg stworzył w nim na nowo serce czyste i uczynił go nowym stworzeniem. W tym kontekście przedstawia posłannictwo św. Faustyny, która zapewnia, że Miłosierdzie Boże jest większe niż ludzkie grzechy i zachęca każdego człowieka, aby zachciał przyjąć łaskę Bożego przebaczenia:

[Niech nikt nie wątpi o dobroci Bożej], choćby grzechy jego były jak noc czarna! Miłosierdzie Boże mocniejsze jest niż nędza nasza. Jednego trzeba, aby grzesznik uchylił chcąc trochę drzwi serca swego na promień łaski Miłosierdzia Bożego, a resztę Bóg dopełni⁵¹.

Wizerunek Jezusa zaprezentowany w biograficznej powieści o s. Faustynie, odpowiada temu, co pisała ona o Zbawicielu w swoim *Dzienniczku*. M. Winowska odsłania obraz Jezusa zatroskanego o zbawienie każdego człowieka. Papież, przywołując cytat z jej powieści, podkreśla z mocą, że temu, kto najbardziej zagubił się na drogach życia, właśnie Jezus daje największe prawo do Miłosierdzia.

Jezus – Emmanuel, aspekt osobisty

Bóg, który stał się Człowiekiem, chciał pozostać wśród ludzi „przez wszystkie dni, aż do skończenia świata” (Mt 28,20b). Pozostając „Bogiem z nami”, ustanowił sakrament Eucharystii, jako znak swej obecności prawdziwej, realnej i substancjalnej, a nie tylko symbolicznej. Podczas każdej Mszy świętej „obecna

⁴⁹ Faustyna Kowalska [Sługa Boża], *Dzienniczek. Miłosierdzie Boże w duszy mojej*, Kraków – Stockbrigde – Rzym, 1981, nr 47, s. 50.

⁵⁰ Jan Paweł II, *La cathedra dell'udienza generale* (24 października 2001) IGPII XXIV, 2, s. 607–620.

⁵¹ Papież cytuje fragment powieści w języku włoskim: „Anche se i nostri peccati – affermava santa Faustina Kowalska – fossero neri come la notte, la misericordia divina è più forte della nostra miseria. Occorre una cosa sola: che il peccatore socchiuda almeno un poco la porta del proprio cuore... il resto lo farà Dio” M. Winowska, *L'icona dell'Amore...*, s. 271. Tłumaczenie za polskim wydaniem powieści: M Winowska, *Prawo do Miłosierdzia* [brak tł.], Paris [Éditions du Dialogue] 1974, s. 230. Są to słowa Faustyny Kowalskiej zapisane pod datą 20 stycznia 1938, podane jako cytat niemianowany, brak dokładnej lokalizacji z *Dzienniczka*.

jest cała tajemnica zbawienia, cały plan zbawczy realizowany przez Chrystusa, zwłaszcza przez Jego mękę, śmierć, zmartwychwstanie i wniebowstąpienie. Uobecnienie to dokonuje się w sposób właściwy liturgii, czyli sakramentalny, misteryjny⁵². Jezus, ustanawiając sakrament Eucharystii, ukazał, że bardzo pragnie być przyjmowany przez człowieka, aby ludzkie życie stawało się pewną drogą do wiecznego szczęścia w Domu Ojca⁵³.

O szczególnym, bardzo osobistym, rodzaju bliskości Boga i człowieka mówił papież podczas katechezy na temat Eucharystii wygłoszonej na audiencji generalnej 13 czerwca 1979. Jan Paweł II cytował wówczas wiersz Mickiewicza, którego incipit brzmi „Z Tobą ja gadam, co królujesz w niebie”. Odwołanie do liryku rzymsko-drezdeńskiego poprzedza wzmianka o znaczeniu przyjęcia Komunii św.⁵⁴. Kontynuując swą teologiczną refleksję, Jan Paweł II stwierdza:

Pewien wielki poeta mówi:

Z Tobą gadam, co królujesz w niebie,
A razem gościsz w domku mego ducha...
Z Tobą ja gadam! Słów nie mam dla Ciebie:
Myśl Twoja każdej myśli mej wysłucha;
Najdalej władasz i służysz w pobliżu,
Król w niebiosach, w sercu mym, na krzyżu!⁵⁵

Słowa poety, ze względu na kontekst eucharystyczny, mogą być odczytane w kluczu chrystologicznym. To Bóg, gdy staje się Człowiekiem w Jezusie Chrystusie, wychodzi naprzeciw człowieczemu pragnieniu jedności z Nim, o którym pisze Mickiewicz. Poszczególne elementy wizerunku Jezusa obecne w tym wierszu można znaleźć w Biblii i w nauczaniu Kocioła. Pierwsze dwa wersy ukazują Chrystusa, który „króluje w niebie”, a jednocześnie bliski jest człowiekowi („gościsz w domku mego ducha”). O Jezusie jako Królu, kilkakrotnie mówią Ewangelisci⁵⁶, a rozbudowany obraz Jego królestwa podaje Ewangelista Mateusz, rysując obraz Sądu Ostatecznego (Mt 25,31–46). Podobnie o Jego

⁵² T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Gościkowo – Paradyż 1985, s. 167–168.

⁵³ Por. KKK nr 1402–1405.

⁵⁴ Papież bowiem stwierdza, że Komunia święta: „jest znakiem jedności duchowej, w której człowiek otrzymuje Chrystusa, dane mu jest uczestnictwo w Jego Duchu, odnajduje w Nim szczególnie zażyłą relację z Ojcem, czuje szczególny dostęp do Niego”. Jan Paweł II, *Eucharystia: sakrament bliskości Boga. Audiencja generalna* (Watykan, 13 czerwca 1979) p. 3, NP II,1, s. 719.

⁵⁵ A. Mickiewicz, *Rozmowa wieczorna*, w: tenże, *Dziela wszystkie*, t. 1, cz. 3, *Wiersze 1829–1855*, oprac. C. Zgorzelski, Wrocław, 1991, s. 8.

⁵⁶ Szczególnie Jan Ewangelista przedstawia Chrystusa jako Króla. Zob. np. A. Salas, *Ewangelia wg św. Jana. Jezus – Ten, który stwarza nowego człowieka*, tł. E. Krzemińska, Częstochowa 2002.

pragnieniu trwania w jedności z człowiekiem (także metaforycznie rozumianym „zamieszkiwaniu”) mówią teksty biblijne (np. J 14,2–4; 15,4–5; I Kor, 1,9; Ef 3,17). Autorzy natchnieni podkreślają, że kontakt z Jezusem Chrystusem ma charakter wewnętrzny, duchowy. Jezus, o którym mówi poeta w przedostatnim wersie, stosując antytezę, jest jednocześnie Panem i Sługą – jak też wskazują na to zapisy kanoniczne (J 13,13; Mt 20,28).

Końcowy wers utworu Mickiewicza przywołuje myśl o Chrystusie Królu. W wersie tym poeta łączy Jego królestwo i trzy odmienne rzeczywistości: niebios, serce człowieka i krzyż. W ten sposób Mickiewicz ukazuje Chrystusa Króla niebios wychodzącego naprzeciw tęsknocie człowieka, by zamieszkać w jego sercu i wybierającego krzyż, aby to pragnienie spełnić. Jezus Ukrzyżowany, który pozostaje nadal Władcą i Panem (por. J 12,32–33), pragnie przede wszystkim służyć człowiekowi. Tak więc wizerunek Jezusa, który przedstawia Jan Paweł II odwołując się do słów poety, wskazuje na to, że Bogu zależy na ludzkiej przyjaźni. Papież, wykorzystując początek wiersza, przedstawia Jezusa jako Boga i Pana, który trwając w jedności Trzech Osób Boskich, służy każdemu człowiekowi i zaprasza każdego do osobistej relacji z Bogiem.

Jezus – Emmanuel: aspekt społeczny i narodowy

Papież cytuje słowa F. Karpińskiego, gdy przybywa do Wrocławia w roku 1997 na obchody czterdziestego szóstego Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego. Wówczas to Jan Paweł II zatrzymuje się nad incipitem: „Zróbcie Mu miejsce, Pan idzie z nieba”⁵⁷. Utwór ten wydany był po raz pierwszy w zbiorze *Pieśni nabożnych* (1792) jako pieśń *Na procesję Bożego Ciała* i do dziś stanowi modlitwę Polaków. Jan Paweł II, wypowiadając pierwsze słowa tej pieśni, nawiązuje do dwóch tradycji: dawniejszej – dotyczącej zwyczaju procesji Bożego Ciała, który w Polsce wprowadzono w średniowieczu⁵⁸ i młodszej – związanej z wykorzystaniem pieśni Karpińskiego podczas liturgicznych obchodów uroczystości Bożego Ciała⁵⁹.

⁵⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Starachowice* (Wrocław 31 maja 1997) p. 3, PDO s. 863. Zob. też: F. Karpiński, *Pieśń na procesję Bożego Ciała*, w: tenże, *Pieśni nabożne...*, s. 73–75.

⁵⁸ Zob. Z. Zaleski, *Święto Bożego Ciała w Polsce od wydania Rytuału piotrkowskiego* (1631), w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 1, red. M. Rechowicz, W. Schenk, Lublin 1974, s. 95–159.

⁵⁹ Kancjonał wileński z 1899 r. w miejsce hymnu *Lauda Sion* podaje przykładowo (*vel alius polonice*) *Zróbcie Mu miejsce*; Z. Wit, *Śpiew w liturgii na ziemiach polskich w XIX wieku*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 3, red. W. Schenk, Lublin 1980, s. 259.

Karpiński w słowach, które przywołał papież, nazywa Jezusa Panem. W greckim tłumaczeniu Starego Testamentu termin *Kyrios* (Pan) przysługiwał Bogu, który objawił się Mojżeszowi jako Jahwe. Nowotestamentowe stwierdzenie zaś, że „Jezus jest Panem” było traktowane jako tzw. „formuła wiary”, gdyż w tych słowach pierwsi chrześcijanie wyznawali, że Jezusowi przysługuje godność *Kyriosa* (por. Rz 10,9; 1 Kor 12,3; Flp 2,11). I tylko Jezus Chrystus, a nie cesarz Rzymu jest Panem, a więc Bogiem⁶⁰. Można sądzić, że oświeceniowy poeta, z wykształcenia teolog i filozof⁶¹, celowo już w pierwszym wersie *Pieśni na procesję na Boże Ciało* nazywa Jezusa Panem, a jednocześnie stosuje apostrofę, gdyż zwraca się do swych słuchaczy z apelem, aby przygotowali miejsce dla przychodzącego Boga.

Widoczna jest w tym wezwaniu daleka aluzja do wołania Izajasza, który nawoływał do przygotowywania dróg przychodzącemu Panu (por. Iz 40,3–4). Poeta także łączy wymiar ziemski wskazujący na ludzi i zamieszkałą przez nich przestrzeń z wymiarem ponadziemskim, nadprzyrodzonym, który przywołany jest przez rzeczownik „niebo”. Tradycyjna opozycja góra – dół, a więc „niebo–ziemia”, zostaje tu przełamana, gdyż Pan przychodzi z nieba na ziemię. Rzeczywistość nadprzyrodzona staje się bliska człowiekowi, gdyż Pan, przychodząc z nieba, „pragnie bawić między ziemiany”, jak pisze poeta w kolejnej zwrotce⁶². Ojciec Święty, cytując pierwszy wers pieśni, odwołuje się pośrednio do całego utworu, wskazując na jego teologiczne wartości. Jan Paweł II wyjaśnia znaczenie zachęty zawartej w cytowanym wersie „Zróbcie Mu miejsce”, rozwijając tę myśl, którą rozpoczynał swój pontyfikat: „Otwórzcie drzwi Chrystusowi”. Tym razem wykorzystuje ekspresywną wartość powtórzeń i wylicza wiele – metaforycznie rozumianych – „przestrzeni” ludzkiego ducha: „przestrzeń ludzkich myśli”, „ludzkiego serca”, „przestrzeń wiary, nadziei i miłości”, „przestrzeń nawrócenia,

⁶⁰ „Cesarz Domicjan (...) kazał się tytułować *Dominus et Deus*. Chrześcijanie nie mogli tak tytułować cesarza, odrzucenie więc kultu cesarza stało się powodem prześladowania. Jasnym więc jest, że podstawa prawna tego prześladowania to *crimen laesae maiestatis*. To rzekome przestępstwo, które na przestrzeni II stulecia stanowiło najczęściej podstawę zarzutu bezbożności przeciwko chrześcijanom, łatwo można poznać przez wzmiankę o «bezbożności» prześladowanych”; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 1. *Starożytność chrześcijańska*, Lublin 2001, s. 45. Szerzej o prześladowaniach zob. s. 43–51. Zob. też D. Olszewski, *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, Kraków 1996, s. 43–47.

⁶¹ O życiu i twórczości Karpińskiego zob. T. Chachulski, *Franciszek Karpiński*, Warszawa 1998.

⁶² Więcej zob. J. Gorzelana, *Nazwy przestrzeni w „Psalterzu” oraz „Pieśniach nabożnych” Franciszka Karpińskiego*, „Filologia Polska”, [Uniwersytet Zielonogórski], 2005, z. 2, s. 343–351.

oczyszczenia i świętości”. W konkluzji Jan Paweł II stwierdza: „To wszystko mamy na myśli, gdy śpiewamy «Zróbcie Mu miejsce...»”⁶³.

Na inny charakter bliskości Boga i człowieka wskazuje Ojciec Święty, przywołując fragmentu *Mojej piosnki (II)* Norwida, podczas ostatniego pobytu w swoim rodzinnym mieście. Na początku spotkania z mieszkańcami Wadowic wypowiada te słowa, w których dostrzec można elementy wizerunku Jezusa: „Z wielkim wzruszeniem patrzę na to miasto lat dziecięcych, które było świadkiem mych pierwszych kroków, pierwszych słów i tych – jak mówi Norwid – pierwszych ukłonów, co są «jak odwieczne Chrystusa wyznanie: Bądź pochwalony!»”⁶⁴.

Wiersz Norwida wyraża tęsknotę m.in. za tym wartościami, które wpisane są w polską rzeczywistość i są jednym z elementów określających tożsamość narodową rodaków Jana Pawła II. Powyższy cytat nawiązuje do tradycji, wedle której Polacy witali się, mówiąc: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus”. Formuła ta funkcjonuje jako pozdrowienie i jest jednocześnie wyznaniem wiary oraz oddaniem czci Chrystusowi. Jest ona także niejako zaproszeniem Boga, aby towarzyszył ludzkim spotkaniom. Papież, przywołując słowa poety, przypomina, iż człowiek powołany jest, aby Bogu oddawać cześć i szukać Jego, a nie swojej chwały. Bóg, który w Chrystusie stał się Człowiekiem, jest też obecny w polskiej tradycji narodowej. Papież więc zwraca uwagę na chrystologiczne wartości kultury, w której jest miejsce dla Boga, gdyż on dzieli człowieczy los i wie, czym są ludzkie codzienne zmagania.

Jezus, o którym piszą Karpiński i Norwid, to Bóg bliski człowiekowi, Emanuel, a więc „Bóg z nami” (por. Mt 1,23). Bliskość ta jednoczy ludzi należących do różnych kręgów społecznych. Literacki obraz Jezusa, jaki towarzyszy tym odwołaniom literackim, to wizerunek Jezusa jako Pana, który pragnie, aby człowiek zaprosił Go do życia osobistego i społecznego. Jego panowanie może zaprowadzić ład w międzyludzkie relacje i może nadawać nadprzyrodzonego i wiecznego sensu wytworom ludzkiego ducha, a więc całej ludzkiej kulturze.

Przytoczone odniesienia literackie sygnalizują niektóre aspekty teologiczne odnoszące się do Osoby Jezusa z Nazaretu. Papież łączy w nich wymiar teoretyczny z praktycznym, egzystencjalnym. Te ostanie obecne są np. w *Pieśni na*

⁶³ Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Starachowice* (Wrocław 31 maja 1997) p. 3, PDO s. 863.

⁶⁴ Jan Paweł II, *Przemówienie do mieszkańców Wadowic* (Wadowice, 16 czerwca 1999), p. 1, PDO, s. 1178. W tym wydaniu „Znaku” błędnie został podany tytuł utworu: *Moja piosenka*. Zwrotka, z której papież zaczerpnął cytat, brzmi: „Do kraju tego, gdzie pierwsze ukłony/Są – jak odwieczne Chrystusa wyznanie: /«Bądź pochwalony!» Tęskno mi, Panie...” C. Norwid, *Moja piosenka II*, w: *Pisma wszystkie*, zebrał tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył W. Gomulicki, t. 1, *Wiersze*, część pierwsza, Warszawa 1971, s. 223.

procesję Bożego Ciała Karpińskiego i w prozie Winowskiej. Można tam odnaleźć zagadnienia dotyczące teologii moralnej i teologii duchowości. Najwięcej utworów zawiera takie sformułowania, które mogą być przedmiotem analiz znawców różnych działów dogmatyki. Np. wiersz *Rozmowa wieczorna* Mickiewicza, może być interpretowany w kluczu trynitologicznym ze względu na możliwe odczytanie odniesień do Trzech Osób Boskich. Kolęda *Bóg się rodzi* oraz dystych Mickiewicza *Boże Narodzenie*, w których mowa jest między innymi o preegzystencji Syna Bożego i tajemnicy Wcielenia, to tematyka wprost chrystologiczna. Wiersz Norwida *Moja piosnka II*, który zawiera odniesienie do polskiej tradycji chrześcijańskiego pozdrowienia, może wzbudzić zainteresowanie badacza zajmującego się chrystologią kultury. Także w przywoływanych przez papieża innych utworach Norwida oraz kolędzie Karpińskiego i fragmencie *Quo vadis* można odnaleźć zagadnienia dotyczące zbawienia – soteriologii.

Z powyższych analiz wynika przede wszystkim, że literatura piękna jest dla papieża – jak dla współczesnych teologów – tzw. „miejscem teologicznym” (*locus theologicus*), czyli źródłem, do którego się odwoływał, aby przedstawić prawdy wiary zawarte w Biblii i nauczaniu Kościoła.

Wykaz skrótów

DZ – Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*, Kraków 2007.

EK – *Encyklopedia Katolicka*, red. L. Bieńkowski i inni, Lublin 1979–2015.

IGPII – *Insegnamenti di Giovanni Paulo II*, Libreria Editrice Vaticana, 1979–2005.

KKK – *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994

NP – *Nauczanie papieskie*, przyg. do druku E. Weron, A. Jaroch, Poznań – Warszawa 1978-1986.

PDO – Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002*, red. J. Poniewierski, Kraków 2006.

Literatura źródłowa – wypowiedzi Jana Pawła II

Jan Paweł II, *Dives in Misericordia. Encyklika o Bożym Miłosierdziu*, Watykan, 30 listopada 1980.

Jan Paweł II, *Salvifici doloris. List apostolski o chrześcijańskim sensie ludzkiego cierpienia*, Watykan, 11 lutego 1984.

Jan Paweł II, *Na rozpoczęcie pontyfikatu*, Watykan, 22 października 1978, NP 1, s. 13–17.

Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży akademickiej zgromadzonej przed kościołem św. Anny*, Warszawa, 3 czerwca 1979, PDO, s. 26–29.

Jan Paweł II, *Eucharystia: sakrament bliskości Boga. Audyencja generalna*, Watykan, 13 czerwca 1979, NP II, 1, s. 717-719.

Jan Paweł II, *Alla Messa per i 600 anni della Madonna di Jasna Góra*, Castel Gandolfo, 26 sierpnia 1982, IGPII V, 3, s. 298–306.

Jan Paweł II, *Modlitwa do Madonny z Jasnej Góry*, Rzym, Bazylika św. Pawła za Murami, 25 stycznia [sic!] 1983, NP VI, 1, s. 107–113.

Jan Paweł II, *Udienza generale. Preghiera alla Madonna di Jasna Góra*, Rzym, Bazylika św. Pawła za Murami, 26 stycznia [sic!] 1983, IGPII VI, 1, s. 247-254.

Jan Paweł II, *Chrystus jest ofiarą prześląganą «za grzechy całego świata»* p. 10; Watykan, 26 października 1988), DZ, t. 6, *Katechezy*, s. 972–976.

Jan Paweł II, *Drogowskazy dla Polaków Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1. *Najważniejsze przemówienia w wypowiedziach (poza pielgrzymkami)*, red. i oprac. M. Czekajński, Kraków 1999, s. 454-455.

Jan Paweł II, *Alla comunità polacca durante lo scambio degli auguri Natalizi* (Watykan, 22 grudnia 1990), IGPII XIII, 2, s. 1714–1715.

Jan Paweł II, *Alla comunità pollaca di Roma e del Lazio per la presentazione degli auguri* (Watykan, 24 grudnia 1993) IGPII XVI, s. 1537–1541.

Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messori*, Lublin 1994.

Jan Paweł II, *L'omelia durante la Messa «in nocte sancta» celebrata nella basilica Vaticana*, (Watykan, 24 grudnia 1996) IGPII XIX, 2, s. 1077–1080.

Jan Paweł II, *Orędzie «Urbi et Orbi» z 25 XII 1996 r. pt. Bóg staje się Człowiekiem dla każdego*, DZ, t. 5, *Orędzia, przesłania okolicznościowe*, red. P. Ptasznik [i in.], Kraków 2007, s. 181–182.

Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne na lotnisku Starachowice*, Wrocław 31 maja 1997, PDO, s. 861–864.

Jan Paweł II, *Homilia w czasie Mszy św. i konsekracji kościoła Matki Bożej Fatimskiej*, Zakopane, 7 czerwca 1997, PDO, s. 954-959.

Jan Paweł II, *Przemówienie do mieszkańców Wadowic*, Wadowice, 16 czerwca 1999, PDO, s. 1178–1185.

Jan Paweł II, *Verso il Grande Giubileo. Udienza generale. In polacco*, Watykan 22 grudnia 1999, IGPII XXII, 1, s. 1238–1244.

Jan Paweł II, *La via crucis al Coloseo [Settima stazione. Gesù cade per la seconda volta]*, Rzym, 21 kwietnia 2000, IGPII XXIII, 1 s. 630-659.

Jan Paweł II, *La cathedra dell'udienza generale*, 24 października 2001, IGPII XXIV, 2, s. 607–620.

Cytowani przez papieża twórcy literatury polskiej

Karpiński F., *Pieśń o Narodzeniu Pańskim*, w: tegoż, *Pieśni nabożne*, Supraśl 1792, s. 4–6 Karpiński F., *Pieśń na Procesję [sic!] Bożego Ciała* w: tegoż, *Pieśni nabożne*, Supraśl 1792, s. 73–75.

Mickiewicz A., *Boże Narodzenie*, [Zdania i uwagi z dzieł Jakuba Bema, Anioła Ślązaka (Angelus Silesius) i Sę [sic!] Martena], w: A. Mickiewicz, *Dziela*. t. 1, oprac. C. Zgorzelski, Warszawa 1993, s. 382.

Mickiewicz A., *Rozmowa wieczorna*, w: A. Mickiewicz, *Dziela wszystkie*, t. 1, cz. 3, *Wiersze 1829–1855*, oprac. C. Zgorzelski, Wrocław 1991, s. 8–9.

Norwid C., *List do Józefa Bohdana Zaleskiego, Paryż 6 stycznia 1851*, w: *Pisma wszystkie*, oprac. J. W. Gomułicki, t. 8, Warszawa 1971, s. 120–123.

Norwid C., *Moja piosenka II*, w: *Pisma wszystkie, zebrał tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył Wiktor Gomułicki*, t. 1, *Wiersze, część pierwsza*, Warszawa 1971, s. 223–224.

Norwid C., *Promethidion, rzecz o dwóch dialogach z epilogiem*, w: tegoż, *Pisma wszystkie*, zebrał, tekst ustalił, wstępem i uwagami krytycznymi opatrzył J.W. Gomułicki, t. 3: *Poematy*, Warszawa 1971, s. 423–471.

Sienkiewicz H., *Quo vadis*, oprac. T. Żabski, t. 3, [wydanie trzytomowe; BN s. I, nr 298] Wrocław 2002.

Winowska M., *L' icona dell' Amore misericordioso. Il messaggio di suor Faustina*, Roma 1982 (wyd. w języku polskim: Winowska M., *Prawo do Miłosierdzia* [brak nazwiska tłumacza], Paris [Éditions du Dialogue], 1974).

Opracowania:

Bartnik C., *Efeski sobór*, EK, IV, kol. 670–676.

Borowy W., *Drobiazgi Mickiewiczowskie*, „Pamiętnik Literacki” 1948, z. 2, s. 393–394.

Chachulski T., *Franciszek Karpiński*, Warszawa 1998.

Chachulski T., *Wstęp*, w: F., *Poezje wybrane*, Wrocław 1997, s. III–XCVIII [BN, S. I, nr 89].

Chrząstowska B., *Poezja Karola Wojtyły – „sztuką widzenia myśli”*, „Polonistyka” 2001 nr 8, s. 452–459.

Cieślak S., *Sylwetka duchowa Cypriana Norwida (1821–1883)*, Warszawa 2013.

Drączkowski F., *Patrologia*, Pelplin 1988.

Dunajski A., *Literatura piękna jako „locus theologicus”*, „Studia Pelplińskie” 1981, nr 12, s. 105–124.

Dybcia K., *Literacka i teatralna twórczość Jana Pawła II w przestrzeni interpretacyjnej*, „Ethos” 2007, nr 1–2, s. 286–293.

Dziedzic S., *Romantyk Boży*, Kraków 2014.

Faustyna Kowalska [Sługa Boża], *Dzienniczek. Miłosierdzie Boże w duszy mojej*, Kraków–Stockbrigde–Rzym, 1981.

Gorzelana J., *Nazwy przestrzeni w „Psalterzu” oraz „Pieśniach nabożnych” Franciszka Karpińskiego*, „Filologia Polska”, [Uniwersytet Zielonogórski], z. 2, 2005, s. 343–351.

Gouda A., *Maria Winowska. Aux sources de l’hagiographie du XX-ème siècle*, Marki (Struga) 2003.

Jasińska-Wojtkowska M., *Tryptyk Rzymski – poetyckie de dignitate humana Jana Pawła II*, „Ethos” 2003, nr 3–4, s. 440–448.

Kuczyńska-Mędrak J., *Ambroży*, EK, I, kol. 411–416.

Kudyba W., *Postać Jana Pawła II we współczesnej poezji polskiej*, w: *Pro-mieniowanie świętości. Jan Paweł II a literatura*, red. K. Dybcia, Kraków 2011, s. 111–120.

Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 1. *Starożytność chrześcijańska*, Lublin 2001.

Machniak J., *Bóg i człowiek w poezjach i dramatach Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Kraków 2007.

Moskwa J., *Droga Karola Wojtyły*, t. 1. *Na tron Apostołów*, Warszawa 2010.

Napiórkowski S., *Maryja. III. W nauczaniu Kościoła*, EK t. XII, kol. 14–17.

Okoń J., *Życiowy profil poety (O drodze twórczej Karola Wojtyły)*, „Znak” 1982, nr 6, s. 556–578.

Olszewski D., *Dzieje chrześcijaństwa w zarysie*, Kraków 1996.

Ratzinger J., *Jezus Chrystus*, w: tegoż, *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*, tł. Z. Włodkowa, Kraków 1970, s. 145–273.

Salas A., *Ewangelia wg św. Jana. Jezus – Ten, który stwarza nowego człowieka*, tł. E. Krzemińska, Częstochowa 2002.

Seul A., *Jan Chrzcziciel – Brat Pustynny według Romana Brandstaettera*, Lublin 2004.

Seul A., *Biblia w twórczości Romana Brandstaettera*, Zielona Góra 2004.

Seul A., *Z Janem Pawłem II przekroczyć próg nadziei. Genologiczne poszukiwania: między wywiadem, ankietą i rozmową*, w: *Korowód idei i metod*; prace na jubileusz Prof. Czesława P. Dutki i Zakładu Teorii Literatury, red. G. Kubski, M. Mikołajczak, Zielona Góra, 2006, s. 301–320.

Seul A., *Dom i mała ojczyzna Karola Wojtyły*, w: *Powrót do domu; studia i szkice z antropologii i poetyki przestrzeni*, praca zbior. pod red. D. Kulczyckiej i A. Seul, Zielona Góra 2012, s. 175–198.

Seul A., *Literatura polska w wypowiedziach Jana Pawła II skierowanych do Kościoła powszechnego*, w: *Zostawił w nas ślad*, red. J. Chyła, T. Huzarek, I. Smagliński, Pelplin 2014, s. 42–63.

- Seul A., *Literatura polska w wypowiedziach Jana Pawła II. Sacrum. Prawda. Dobro. Piękno*, Poznań 2014.
- Sinka T., *Modlitewnik*, Kraków 1999.
- Sinka T., *Zarys liturgiki*, Gościkowo – Paradyż 1985.
- Smaszcz W., *Słowo poetyckie Karola Wojtyły*, Warszawa 1998.
- Stasiak S. J., Zawila R., *ABC teologii dogmatycznej. Notatki z wykładów ks. prof. Romana E. Rogowskiego*, Oleśnica – Wrocław 1993.
- Sudolski Z., *Aspekty religijne epistolografii polskiej XIX i XX wieku. Krasieński – Norwid – Liebert*, w: *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. Lublin 1998, s. 110–157.
- Svidercoschi G.F., *Historia Karola Wojtyły*, tł. L Rodziewicz, Kraków 2002.
- Szymik J., *W poszukiwaniu teologicznej głębi literatury*, Katowice 1994.
- Szymik J., *Problem teologicznego wymiaru dzieła Czesława Miłosza*, Katowice 1995.
- Weigiel G., *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, przeł. A. Tarnowska [i in.], Kraków 2000.
- Wieleczek A., *Świadectwa – ślady – znaki. Lapidarium jako strategia formy*, Kielce 2010.
- Wit Z., *Śpiew w liturgii na ziemiach polskich w XIX wieku*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 3, red. W. Schenk, Lublin 1980, s. 205–343.
- Zaleski Z., *Święto Bożego Ciała w Polsce od wydania Rytuału piotrkowskiego (1631)*, w: *Studia z dziejów liturgii w Polsce*, t. 1, red. M. Rechowicz, W. Schenk, Lublin 1974, s. 95–159.
- Żabski T., *Wstęp*, w: H. Sienkiewicz, *Quo vadis*, oprac. T. Żabski, t. 3, Wrocław 2002. s. V-CII. [BN s. I, nr 298].

Streszczenie

Wizerunek Jezusa Chrystusa w odwołaniach Jana Pawła II do literatury polskiej

Artykuł Anastazji Seul pt. *Wizerunek Jezusa Chrystusa w odwołaniach Jana Pawła II do literatury polskiej* dotyczy zagadnień chrystologicznych, które są obecne w literaturze polskiej cytowanej przez papieża. Autorka, dokonując analizy wypowiedzi papieża zwróciła uwagę na to, że cytowane przez niego utwory literackie zawierają aspekty teologiczne. Papież łączy w nich wymiar teoretyczny z praktycznym. Aspekt praktyczny widoczny jest wyraźnie w utworze Franciszka Karpińskiego (*Pieśń na procesję Bożego Ciała*) i w prozie Marii Winowskiej (*Prawo do Miłosierdzia*). Wymiar teoretyczny widoczny jest w wielu innych utworach, które mogą być przedmiotem analiz teologicznych – a zwłaszcza dogmatyki. Należy do nich wiersz Adama Mickiewicza *Rozmowa wieczorna*,

który papież odnosi pośrednio do Trzech Osób Boskich. Odwołania Jana Pawła II do pieśni Franciszka Karpińskiego *Bóg się rodzi* oraz epigramatu Adama Mickiewicza *Boże Narodzenie* można interpretować w perspektywie inkarnacji; natomiast wiersz Norwida *Moja piosnka II* zawiera odwołania do chrystologii kultury. Zacytowany przez papieża fragment *Quo vadis* można odczytać w kontekście soteriologii. Autorka artykułu uzasadnia w ten sposób, że literatura piękna jest dla papieża – jak dla współczesnych teologów – tzw. „miejscem teologicznym” (*locus theologicus*), a więc źródłem, do którego się odwoływał, aby przedstawić prawdy wiary zawarte w Biblii i nauczaniu Kościoła.

Summary

The image of Jesus Christ in the references by John Paul II to Polish literature

The article by Anastazja Seul entitled ‘The image of Jesus Christ in the references by John Paul II to Polish literature’ (*Wizerunek Jezusa Chrystusa w odwołaniach Jana Pawła II do literatury polskiej*) concerns Christological issues that are present in Polish literature cited by the Pope. By examining the statements of the Pope, the author has drawn the attention to the fact that literary works quoted by him include theological aspects. John Paul II combines a practical dimension with a theoretical one. The practical aspect is clearly visible in the work by Franciszek Karpiński (‘Song for the Corpus Christi procession’ (*Pieśń na procesję Bożego Ciała*)) and in the prose by Maria Winowska (‘Right to Mercy’ *Prawo do Miłosierdzia*). The theoretical dimension is visible in many other works which may be the subject of theological analyses - especially dogma. One of the works is the poem by Adam Mickiewicz entitled ‘Evening conversation’ (*Rozmowa wieczorna*) which the Pope refers indirectly to the three divine Persons. The references by John Paul II to the song by Franciszek Karpiński ‘God is Born’ (*Bóg się rodzi*) and to the epigram by Adam Mickiewicz ‘Christmas’ (*Boże Narodzenie*) can be interpreted in the view of incarnation, whereas the poem by Cyprian Norwid ‘My Song [II]’ (*Moja piosnka II*) contains the references to the Christology of culture. A fragment of ‘Quo Vadis’ quoted by the Pope can be read in the context of soteriology. In this way, the author of the article justifies that for the Pope fiction (belles-lettres) – as for contemporary theologians – is the so-called ‘theological place’ (*locus theologicus*). And therefore fiction is the source to which he referred to in order to present the truths of faith contained in the Bible and the teaching of the Church.